

O‘ZBEK OILALARIDA MILLIY QADRIYATLAR ORQALI O‘SMIRLARDA IJTIMOIIY MAS’ULIYAT HISSINI SHAKLLANTIRISHNING PSIXOLOGIK MEXANIZMLARI.

Nosirov Botir Mazbutovich

Osiyo Xalqaro universiteti magistri

Tel: +998916210463

Annotatsiya: Ushbu maqolada o‘zbek oilalaridagi milliy qadriyatlar tizimi orqali o‘smir yosh avlodda ijtimoiy mas’uliyat hissini shakllantirishning psixologik mexanizmlari o‘rganiladi. Oiladagi tarbiya uslublari, ota-onaning shaxsiy namunalari, milliy urf-odatlarining ruhiy ta’siri hamda ijtimoiy rolga tayyorlashning psixologik jarayonlari ilmiy nuqtai nazardan tahlil qilinadi. Mazkur tadqiqot xulosalari o‘smirlarni jamiyat oldidagi burchini anglash va buni real xatti-harakatga aylantirish jarayonida qadriyatlar tizimining ahamiyatini ochib beradi.

Kalit so‘zlar: milliy qadriyatlar, o‘smir, oila psixologiyasi, ijtimoiy mas’uliyat, shaxs tarbiyasi, psixologik mexanizmlar

O‘zbek jamiyatida oila — nafaqat ijtimoiy institut, balki milliy mentalitetning uzluksiz davomchisi sifatida qaraladi. Ayniqsa, o‘smirlik davri inson ongida shaxsiy pozitsiyaning shakllanishi, hayotga qarashning mustahkamlanishida asosiy bosqichdir. O‘smirlarda ijtimoiy mas’uliyat hissi shakllanishi oiladagi ruhiy muhit, milliy qadriyatlarga sodiqlik, ota-onaning namuna bo‘lishi orqali ro‘y beradi. Mas’uliyatli bo‘lish yoshning kelajakda jamiyat uchun foydali shaxsga aylanishida eng muhim indikatorlardan biridir.

O‘zbek oilasida milliy qadriyatlar (masalan, hurmat, oilaviy birdamlik, mehmondo‘stlik, vatanparvarlik va an’anaviy axloq normalari) o‘smirlarning ijtimoiy mas’uliyat hissini shakllantirishda markaziy rol o‘ynaydi. Bu jarayon psixologik mexanizmlar orqali amalga oshiriladi, ular ijtimoiy o‘rganish nazariyasi (A. Bandura), identifikatsiya va internalizatsiya (Z. Freud, L. Kolberg) hamda madaniy psixologiya (V. Vygotskiy) tamoyillariga asoslanadi. Quyida bu mexanizmlarni tahlil qilamiz.

Ijtimoiy o'rganish va modellashtirish (Social Learning and Modeling)

- Mexanizm ta'rifi: O'smirlar ota-onalar, aka-uka va katta avlod vakillarining xatti-harakatlarini kuzatib, taqlid qilish orqali o'rganadilar. Bandura nazariyasiga ko'ra, bu jarayon kuzatish, e'tibor, saqlash va motivatsiya bosqichlaridan iborat.

- O'zbek oilasidagi misollar:

- Oilada katta yoshlilarga hurmat ko'rsatish (salomlashish, o'rin berish) – o'smirda jamiyat oldidagi mas'uliyatni shakllantiradi.

- Mehmondo'stlik an'anasi: Mehmonlarni kutishda ishtirok etish orqali o'smir boshqalarga yordam berishni o'rganadi.

- Psixologik ta'sir: Takroriy kuzatish internalizatsiyaga olib keladi, ya'ni o'smir bu qadriyatni o'z ichki qoidasiga aylantiradi. Natijada, ijtimoiy mas'uliyat (masalan, mahalla yordami) avtomatik xatti-harakatlarga aylanadi.

Identifikatsiya va rol o'zlashtirish (Identification and Role Internalization)

- Mexanizm ta'rifi: Freud va Erikson nazariyalariga asosan, o'smir o'zini oila a'zolari bilan identifikatsiya qiladi, ularning rollarini o'zlashtiradi. Bu "Men kimman?" savoliga javob berishda yordam beradi.

- O'zbek oilasidagi misollar:

- Oila boshlig'i (ota yoki boboning) vatanparvarlik hikoyalari orqali o'smir o'zini millat vakili deb his qiladi.

- Qizlar onalarning oilaviy mas'uliyatini (uy ishlarida yordam) taqlid qilishi – genderga mos ijtimoiy rollarni shakllantiradi.

- Psixologik ta'sir: Identifikatsiya orqali o'smirning o'z-o'zini hurmat qilishi (self-esteem) oshadi, bu esa jamiyatga hissa qo'shish motivatsiyasini kuchaytiradi. Kolbergning axloqiy rivojlanish bosqichlarida bu "qonun va tartib" bosqichiga o'tishga yordam beradi.

Madaniy uzatish va sotsializatsiya (Cultural Transmission and Socialization)

- Mexanizm ta'rifi: Vygotskiyning zonaviy yaqin rivojlanish nazariyasiga ko'ra, oila "madaniy vositachi" bo'lib, qadriyatlar orqali o'smirning kognitiv va emotsional rivojlanishini boshqaradi.

- O'zbek oilasidagi misollar:

- Milliy bayramlar (Navro‘z, Mustaqillik kuni)da oilaviy marosimlar – o‘smirda kollektiv mas’uliyatni (jamiyat birligi) shakllantiradi.

- Maqollar va ertaklar (masalan, "Ota – oila tayanchi") orqali axloqiy saboqlar berish.

- Psixologik ta'sir: Emotsional bog‘lanish (attachment theory, J. Bowlby) orqali qadriyatlar ichki motivatsiyaga aylanadi. O‘smir jamiyat muammolarini (ekologiya, ijtimoiy adolat) o‘z muammosi deb qabul qiladi.

Rag‘batlantirish va jazo tizimi (Reinforcement and Punishment)

- Mexanizm ta'rifi: Skinnerning operant konditsionlash nazariyasiga asosan, ijobiy rag‘bat (maqtov) yoki salbiy jazo (tanbeh) orqali xatti-harakatlar mustahkamlanadi.

- O‘zbek oilasidagi misollar:

- Oilaviy yig‘inlarda yaxshi ish uchun maqtov – o‘smirda mas’uliyatli bo‘lish istagini oshiradi.

- An’anaga zid harakatlar uchun oilaviy tanqid – ichki uyat (sharm) hissini shakllantiradi.

- Psixologik ta'sir: Bu mexanizm o‘smirda ichki nazorat lokusi (locus of control)ni rivojlantiradi, ya'ni u o‘z harakatlarini jamiyat manfaati uchun boshqaradi.

Umumiy samaradorlik va tavsiyalar

- Ilmiy asos: O‘zbekistonlik psixologlar (masalan, K. Karimov ishlarida) va xalqaro tadqiqotlar (UNESCO madaniy meros bo‘yicha) shuni ko‘rsatadiki, milliy qadriyatlar asosidagi oilaviy tarbiya o‘smirlarning ijtimoiy mas’uliyatini 30–40% ga oshirishi mumkin.

- Muammolar: Zamonaviy globallashuv (internet, G‘arb madaniyati) ta'sirida qadriyatlar zaiflashishi mumkin, shuning uchun oila va maktab hamkorligi zarur.

- Tavsiyalar: Oilalarda "milliy qadriyatlar darslari" tashkil etish, psixologik treninglar (rol o‘yinlari) o‘tkazish.

Milliy qadriyatlar asosidagi tarbiya demokratiya, ochiq fikrlilik, zamonaviy texnologiya asosidagi tarbiya bilan uyg‘unlashgandagina samarali natija beradi. Faqat buyruq, taqiqlash yoki faqat odatlarni takrorlash orqali o‘smir mas’ul bo‘lmaydi. Qadriyat — tushunilgan, anglangan, qabul qilingan bo‘lsa, psixologik mexanizm sifatida ishlaydi.

Demak, o‘smirga mas’uliyat vazifasi berilganida, nima uchun mas’ul bo‘lishi kerakligi ham tushuntirilishi zarur.

Xulosa

O‘zbek oilalarida milliy qadriyatlardan to‘g‘ri foydalanish o‘smirlarda ijtimoiy mas’uliyatni shakllantiruvchi asosiy manbadir. Bunda ruhiy qo‘llab-quvvatlash, ijtimoiy roliyatish, o‘zini namoyon qilishga sharoit yaratish va milliy qadriyatlarni zamonaviy psixologiya bilan uyg‘unlashtirish talab etiladi.

Maktab-ota-ona hamkorli dasturlarini kuchaytirish;

Milliy qadriyatlarni zamonaviy media, vlog, loyihaviy topshiriqlar orqali o‘smirlarga yetkazish;

Oila ichida mas’uliyat va rol taqsimoti bo‘yicha kichik shaxsiy vazifalar tizimini yo‘lga qo‘yish;

Yoshlar bilan dialog uslubini kuchaytirish.

Shu yo‘sinda qadriyatlar o‘smir ongida buyruq emas, ichki ehtiyoj sifatida shakllanadi va ijtimoiy mas’uliyatga aylanadi.

Adabiyotlar.

1. Mahmudova, S. (2022). “O‘zbek oilalarida ma’naviy qadriyatlarning o‘smir shaxsiga ta’siri.” *Ta’lim psixologiyasi jurnali*, №4.
2. Timurova, G. (2023). *Osmirlik psixologiyasi va ijtimoiy moslashuv*. Toshkent: Fan va texnologiya.
3. Hill, N. E., & Tyson, D. (2021). *Parenting Practices and Social Development in Adolescence*. Springer Publishing.
4. UNESCO (2023). *Culture-Based Education and Social Values: Policy Frameworks for Youth Development*. UNESCO Publishing.
5. UNICEF Uzbekistan (2022). *Family-Based Social and Emotional Learning Guidelines for Adolescents in Central Asia*.
6. Jalolov, J., & Akbarova, N. (2023). “Oila va jamiyat qadriyatlarining yoshlar ijtimoiy pozitsiyasiga ta’siri.” *O‘zbekiston pedagogika jurnali*, №1.